

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Ефективне та стабільне функціонування країни неможливе без реалістичного та прозорого бюджету і бюджетного процесу. Від якості бюджетного процесу залежить дієвість бюджетної політики, яка, у свою чергу, впливає на соціально-економічний розвиток держави. Оптимізація бюджетного процесу з метою забезпечення найбільш ефективного акумулювання та використання бюджетних коштів, є надзвичайно актуальною темою дослідження.

Особливості організації бюджетного процесу в Україні та напрями його вдосконалення розглядали такі вчені, як О. Василик, І. Луніна, О. Кириленко, Ц. Огонь, К. Павлюк, Ю. Пасічник, В. Федосов, І. Чугунов, С. Юрій, І. Януль та інші.

Необхідність дослідження особливостей організації бюджетного процесу чітко підкреслив І. Януль, визначивши бюджетний процес як «багатогранне і динамічне явище, що потребує постійного вивчення та удосконалення відповідно до вимог економічного, соціального, демографічного, політичного, екологічного стану держави і відповідних цілей та завдань держави на певному етапі розвитку суспільства» [15, с. 29].

Окремі питання організації бюджетного процесу актуалізувалися під час фінансової кризи. Професор В. Федосов, зокрема, наголошує на тому, що чітко налагоджений бюджетний процес може деякий час утримувати хитку бюджетну модель, але погана його організація може привести до того, що навіть найкраща бюджетна модель буде неефективною [5, с. 24]. А поєднання таких негативних чинників, як неієздатна бюджетна модель і дезорганізація бюджетного процесу практично невідворотно веде до фінансової кризи в державі. За таких умов вдосконалення організації бюджетного процесу набуває першочергового значення.

Метою даної статті є комплексне дослідження проблем організації та

визначення напрямів вдосконалення бюджетного процесу в Україні.

На сучасному етапі в Україні існує багато проблем організації бюджетного процесу, що не сприяють стабільному розвитку державних фінансів та потребують негайного вирішення. Проблеми виникають на кожній стадії бюджетного процесу: окремо можна виділити загальні проблеми, що стосуються організації бюджетного процесу в цілому, та специфічні проблеми, що характерні для окремих стадій бюджетного процесу (табл. 1).

Загальною проблемою бюджетного процесу в Україні є низький рівень його прозорості. На цю проблему звертають увагу не тільки вітчизняні, а й іноземні фахівці. Так, за Індексом відкритості бюджету, що розраховується Міжнародним бюджетним партнерством, у 2012 р. Україна посіла 35 місце серед 100 країн, отримавши 54 бали зі 100 можливих. Цей показник більший за середню оцінку в 43 бали для всіх досліджуваних країн, проте нижчий за показник сусідніх країн, зокрема Болгарії, Польщі, Росії, Словаччини та Чеської Республіки. Крім того, у 2012 р. бал України знизився, у 2010 р. він складав 62 бали, у 2008 р. - 55 [10]. Показник України вказує на те, що уряд надає лише деяку інформацію щодо планування та виконання державного бюджету впродовж року, що унеможлиблює підзвітність влади відповідно до загальноприйнятої практики добросовісного управління державними фінансами.

**Інна
Філімошкіна**
асистент кафедри
фінансів
ДВНЗ «Київський
національний
економічний
університет
імені Вадима
Гетьмана»

**Марина
Панченко**
студентка 4 курсу
фінансово-
економічного
факультету
ДВНЗ «Київський
національний
економічний
університет
імені Вадима
Гетьмана»

Проблеми організації бюджетного процесу в Україні

Загальні проблеми	1. Недостатня прозорість бюджетного процесу			
	2. Низький рівень участі громадськості в бюджетному процесі			
	3. Недостатня участь місцевих органів влади в бюджетному процесі			
	4. Відсутність належної координації учасників бюджетного процесу			
	5. Неналежна система контролю та низький рівень притягнення до відповідальності за порушення бюджетного законодавства			
Стадії бюджетного процесу	Складання проекту бюджету	Розгляд проекту та прийняття Закону про Державний бюджет України	Виконання бюджету, включаючи внесення змін до Закону про Державний бюджет України	Підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету, прийняття рішення щодо нього
	Контроль за дотриманням бюджетного законодавства, аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами			
Специфічні проблеми	Низька якість бюджетного планування	Порушення термінів розгляду та затвердження бюджетів	Нецільове та неефективне використання бюджетних коштів; недовиконання дохідної частини та дефіцит бюджету; висока частка трансфертів	Неналежна якість звітів, їх ускладненість, обмеженість і недоступність для громадян

За рекомендаціями Міжнародного бюджетного партнерства, для збільшення прозорості бюджетного процесу в Україні необхідно [10]:

- публікувати середньорічний звіт, який зараз готують лише для внутрішнього користування;

- складати та публікувати бюджет для громадян у стислому та зрозумілому форматі;

- включати в діючий бюджетний документ докладний опис макроекономічного та фіскального середовища;

- надавати в проекті державного бюджету дані: про фактичні видатки за попередній рік, зокрема за бюджетними програмами; про неподаткові доходи бюджету та про стан державного боргу за минулий рік; дані про вплив різних макроекономічних чинників на виконання бюджету; про зв'язок бюджету із заявленими урядом цілями бюджетної політики та показниками виконання бюджетних програм; про використання позабюджетних фондів, результати квазіфіскальної діяльності, про неоплачені видатки, умовні та майбутні зобов'язання, про джерела донорської допомоги як у фінансовій, так і в натуральній формі;

- пояснювати у річних звітах різницю між запланованим і фактичним рівнем видатків бюджету, між початковим макроекономічним прогнозом і фактичним результатом року;

- у звітах про аудит бюджету надавати інформацію про заходи, які здійснює виконавча влада для реалізації рекомендацій аудиторів.

З недостатньою прозорістю бюджету в Україні тісно пов'язана проблема низької участі громадськості у бюджетному процесі: громадяни не тільки не отримують повної та доступної для широкого загалу інформації про бюджет, вони не є активними учасниками бюджетного процесу.

В Україні належним чином не працює система публічних консультацій: вимоги та процедури проведення публічних консультацій виконують формально, або не виконують взагалі; публічні консультації проводять з невизначною «громадськістю», а не з цільовими групами людей, що відстоюють певні інтереси; на обговорення частіше виносяться вже підготовлені проекти рішень, а результати обговорень суттєво не впливають на їх зміст; процес консультацій зводиться до оприлюднення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування проектів нормативно-правових актів [8].

Загальновідомо, що довіра до закону зміцнюється за умови активної участі суспільства у роботі над проектами законів і контролі за їх виконанням, а це вкрай важливо, особливо для бюджетного законодавства. Для нала-

годження механізму публічних консультацій необхідно прийняти базовий закон, що регламентував би широку участь громадян у процесі підготовки законодавства та встановлював би відповідальність за такий вид порушень, як невиконання процедур проведення публічних консультацій. Для розширення можливостей участі громадськості у бюджетному процесі необхідно [8]:

1) проводити публічні слухання щодо макроекономічних прогнозів, на підставі яких складається державний бюджет;

2) проводити публічні слухання щодо основних бюджетних пріоритетів;

3) передбачити законодавством можливість отримання відгуків громадськості під час обговорення бюджету та звітування щодо результатів бюджетних слухань;

4) впроваджувати механізми участі громадян в процедурах виконання та контролю за виконанням бюджету (відгуки громадян щодо отриманих бюджетних послуг, якості обслуговування тощо);

5) запровадити звітування представників виконавчої влади та органів фінансового контролю щодо аналізу та врахування пропозицій, отриманих від громадськості.

Вдалим прикладом забезпечення прозорості бюджетного процесу та участі громадськості у ньому є впровадження єдиного порталу бюджетної системи Російської Федерації – електронного бюджету, за допомогою якого планується забезпечити доступність у режимі реального часу для зацікавлених користувачів необхідної інформації про бюджети всіх рівнів, про бюджетний процес та його учасників [4, с. 197-198].

Прозорість і залучення громадськості до бюджетного процесу найкращим чином реалізуються на місцевому рівні, за умови активності органів місцевого самоврядування та широкого використання форм прямого волевиявлення громадян. При цьому вкрай важливою є участь місцевих органів влади у бюджетному процесі на державному рівні. Про необхідність участі місцевих громад у бюджетному процесі на загальнодержавному рівні зазначав у XIX ст. класик німецької фінансової науки К.

Рау. Один з його принципів складання бюджетів стосувався врахування місцевих обставин при розробці проектів бюджетів: відпрацювання проектів у тих відділах, в яких місцеві обставини є визначальним елементом, відбувається знизу, в такому порядку, що перед початком фінансового року місцеві фінансові органи збирають відомості про вірогідний розмір своїх доходів та про потрібні видатки [12].

Враховуючи те, що частка міжбюджетних трансфертів у видатках Державного бюджету України складає 25-31,5% з тенденцією щорічного збільшення, а частка трансфертів з Державного бюджету у доходах місцевих бюджетів становить більше 55% [6, с. 45, с. 63-64], доцільність участі місцевих органів влади в бюджетному процесі на загальнодержавному рівні є очевидною. Важливим елементом бюджетного планування в Україні має бути участь місцевих органів влади в процедурах розгляду та затвердження державного бюджету, узгодження з ними формул розрахунку та сум міжбюджетних трансфертів. Ця норма передбачена Європейською хартією місцевого самоврядування, де в статті 4 зазначено: «У процесі планування і прийняття рішень щодо всіх питань, які безпосередньо стосуються органів місцевого самоврядування, з останніми мають проводитися консультації, у міру можливості своєчасно і належним чином [1]».

Велика кількість учасників бюджетного процесу потребує чіткої координації їх дій. Бюджетний Кодекс містить загальну інформацію щодо регламентації бюджетного процесу та взаємодії його учасників, проте ряд питань залишається не врегульованим. Практично відсутні політико-правові важелі і противаги у трикутнику «Парламент – Президент – Уряд», які б дисциплінували бюджетні процедури розгляду та затвердження бюджету. В основі цієї проблеми лежать ідейні суперечності, різне бачення пріоритетів, популізм, політична торгівля, безвідповідальність тощо [13, с. 36].

Для врегулювання взаємодії учасників бюджетного процесу в Україні необхідно:

- вдосконалити нормативно-правову базу, що регламентує бюджетний про-

цес (чітко визначити предмет першого читання проекту закону про Державний бюджет; обмежити кількість поправок, що вносяться до проекту бюджету депутатами та їх фракціями; скоротити бюджетні читання з трьох до двох тощо);

- розробити комплексну методику організації бюджетного процесу в умовах переходу до середньострокового бюджетного планування [4];

- автоматизувати процедуру розрахунку базових соціальних стандартів (життєвого мінімуму, мінімальної заробітної плати). Їх розмір має індексуватися на рівень реального приросту ВВП. Це підвищить об'єктивність планування бюджету, забезпечить ефективність та повноту його виконання;

- закріпити на правовому рівні відповідальність всіх учасників бюджетного процесу за порушення термінів і умов його успішного проходження.

Таким чином, організація бюджетного процесу потребує вибору раціональних схем взаємодії його учасників, удосконалення методів складання та виконання бюджету, а також здійснення бюджетного контролю на всіх стадіях бюджетного процесу. Відсутність належної уваги до системи державного фінансового контролю призвела до масштабного тіньового перерозподілу бюджетних коштів, про що свідчать результати роботи контролюючих органів.

Проведені органами Державної казначейської служби України контрольні заходи попередили порушення бюджетного законодавства розпорядниками та отримувачами бюджетних коштів в 2011 р. на загальну суму 2,9 млрд. грн. [7, с. 16]. Органами Державної фінансової інспекції України протягом 2012 р. виявлено порушень, які привели до втрати фінансових і матеріальних ресурсів на загальну суму понад 3,7 млрд. грн. Рахунковою палатою України упродовж 2012 р. було виявлено незаконного, в тому числі нецільового, та неефективного використання коштів Державного бюджету України та цільових фондів на суму 13 млрд. грн. [9].

Основними завданнями з реформування системи контролю за порушенням бюджетного законодавства в Україні є наступні заходи [7, с. 17]:

1. Гармонізація чинного законодавства з метою чіткого розмежування повноважень і сфер діяльності контролюючих органів влади;

2. Методичне впорядкування завдань і обов'язків інспекційних підрозділів, підрозділів внутрішнього аудиту та внутрішнього контролю, поступовий перехід від інспектування до внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту;

3. Контрольні заходи повинні мати превентивний характер, бути ризикорієнтованими та економічно ефективними в частині витрат на їх проведення;

4. Удосконалення кадрового забезпечення органів фінансового контролю в Україні, розроблення навчальних програм і програм сертифікації працівників;

5. Гарантування незалежності, соціальної захищеності та відповідальності працівників системи державного фінансового контролю в Україні;

6. Покращення матеріально-технічного та фінансового забезпечення системи державного фінансового контролю в Україні;

7. Створення сучасної інформаційно-комунікаційної інфраструктури з можливостями публічного контролю за результатами державного фінансового контролю [15, с. 28]. Разом з автоматизацією бюджетного процесу, збільшенням його відкритості та прозорості державний фінансовий контроль буде поступатися суспільному (громадському) контролю.

Виконання вказаних заходів дозволить створити цілісну систему фінансового контролю, поліпшити бюджетну дисципліну, вдосконалити управління державними фінансами і досягти стандартів демократичних країн щодо прозорості та ефективності бюджетного процесу.

Звертаючи увагу на специфічні проблеми бюджетного процесу, що виникають на окремих його стадіях, необхідно зауважити на те, що будь-яка специфічна проблема породжує певні наслідки для бюджетного процесу в цілому. Так, низька якість бюджетного планування викликає тривалу процедуру розгляду та узгодження проекту зако-

ну про бюджет в парламенті, об'єктивні складнощі під час виконання бюджету та незадовільні результати звітування про виконання бюджету.

Низька якість бюджетного планування – це комплексна проблема, що має різні форми прояву. В Україні дана проблема обумовлена наступними чинниками: низька якість соціально-економічних прогнозів; неузгодженість соціально-економічного та бюджетного планування; відсутність бюджетної доктрини та стратегії розвитку держави; прорахунки у плануванні статей доходів і видатків бюджету, їх несвоєчасне коригування; відсутність стратегічної складової планування бюджету тощо.

Для підвищення якості бюджетного планування необхідно дотримуватися наступних рекомендацій [13, с. 12]:

1. Розробці реальних макроекономічних показників на плановий рік і подальшу перспективу має передувати досконалий аналіз і об'єктивна оцінка соціально-економічного розвитку держави та її регіонів;

2. Реалістичність бюджетних прогнозів, їх відповідність сучасним соціально-економічним умовам можна забезпечити за рахунок багатоваріантного методу їх складання. Паралельно з бюджетними планами мають складатися, розглядатися та затверджуватися фінансові плани державних (комунальних) підприємств;

3. Проект закону про Державний бюджет має узгоджуватися з Основними напрямами бюджетної політики на відповідний рік, з Основними засадами грошово-кредитної політики на відповідний рік, середньостроковими прогнозами. Це буде сприяти узгодженню дій різних органів влади (Верховної Ради України, Кабінету міністрів України, Національного банку України) та спрямованості їх діяльності загальним цілям щодо забезпечення суспільного добробуту в країні;

4. Вдосконалення бюджетного процесу можна забезпечити за рахунок подальшого впровадження програмно-цільового методу бюджетного планування;

5. Основними критерієм формування та забезпечення єдності усіх планів

і прогнозів держави та бюджету мають бути: прозорість, ефективність, збалансованість, взаємозв'язок і взаємозалежність, відповідність, узгодженість, координація та постійний моніторинг. Дотримання таких вимог є важливим чинником стабільності соціально-економічного розвитку, реальності планових обсягів доходів бюджету та гарантії його виконання.

Надзвичайно актуальною проблемою бюджетного процесу в Україні є порушення регламентованих термінів розгляду та затвердження державного бюджету. Розгляд та затвердження закону про державний бюджет відповідно до ст. 39 БК України відбувається за спеціальною процедурою, яка регламентована главою 27 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України». Гранична дата реєстрації проекту Закону «Про Державний бюджет» в парламенті – 15 вересня року, що передує плановому. Гранична дата прийняття Закону «Про Державний бюджет України» – 1 грудня року, що передує плановому [3].

Недотримання нормативних термінів прийняття закону про бюджет має своїми наслідками дестабілізацію бюджетної системи, дезорганізацію в соціально-економічній сфері, зниження інвестиційної активності та погіршення інвестиційного клімату тощо. Разом з тим, незважаючи на прогнозованість негативних наслідків, несвоєчасне прийняття бюджету перетворилося на щорічну практику [13, с. 36].

Проаналізуємо особливості дотримання законодавчо врегульованої процедури розробки та прийняття ЗУ «Про Державний бюджет» в табл. 2.

Звертає на себе увагу той факт, що процесуальна легітимність закону про бюджет характеризується саме дотриманням регламентованої законодавством спеціальної процедури, і будь-які порушення можуть негативно вплинути на правову якість закону. На практиці законотворці не дотримуються нормативних приписів, які регламентують цей процес. За весь час існування Бюджетного Кодексу норми щодо термінів затвердження Державного бюджету України не виконувалися повністю жодного разу.

**Характеристики законів України «Про Державний бюджет України»
на 2002-2013 рр. за термінами подання й ухвалення
та кількістю пов'язаних документів**

Рік	Фактична дата реєстрації проекту в парламенті	Фактична дата прийняття закону	Тривалість процедури розгляду та ухвалення бюджету, дні	Кількість редакцій закону протягом року	Кількість змін, що вносилися до Закону	Кількість документів, до яких вносилися зміни	Кількість документів, які вводять в дію/скасовує закон	Положення закону, що визнані неконституційними
2002	14.09.2001	20.12.2001	97	4	4	37	0/1	-
2003	<u>14.09.2002</u>	26.12.2002	103	14	14	49	0/2	1
2004	<u>10.09.2003</u>	<u>27.11.2003</u>	78	9	9	67	0	1
2005	13.12.2004	23.12.2004	10	10	9	70	0/2	-
2006	<u>15.09.2005</u>	20.12.2005	96	7	9	68	2/4	-
2007	12.12.2006	19.12.2006	7	5	6	80	11/4	2
2008	26.12.2007	28.12.2007	2	11	11	111	7/4	1
2009	15.09.2008 23.12.2008 (новий проект)	26.12.2008	3	8	14	6	3	1
2010	23.04.2010	27.04.2010	4	12	16	11	3/1	1
2011	10.12.2010	23.12.2010	13	15	22	3	7	1
2012	15.09.2011	22.12.2011	98	15	38	1	8	-
2013	03.12.2012	06.12.2012	3	11	18	3	11	-

Джерело: складено автором за даними Законів України «Про Державний бюджет України» на 2002-2013 рр.

Можна зазначити такі особливості підготовки та розгляду проектів законів про Державний бюджет України в 2002-2013 рр.:

- вірогідність вчасного подання Закону «Про Державний бюджет України» до Верховної Ради України за 2002-2013 рр. складає 50%;

- законопроект про бюджет кожного року піддається критиці за нереалістичність його показників, незбалансованість, недостатню соціальну спрямованість, недостатнє фінансування місцевих бюджетів та інших статей видатків державного бюджету;

- народними депутатами вносяться поправки в кількості декількох тисяч, що ускладнює процедури доопрацювання та узгодження бюджетів та робить їх фактично формальними;

- вчасно, до 1 грудня року, що передує плановому, не був прийнятий жоден бюджет, окрім бюджету 2004 року. Бюджет щороку стає заручником політичного протистояння в парламенті, особливо під час виборів;

- затвердження бюджету в грудні перетворилося на формальність, а в січні-квітні фінансовий план країни переписується наново. З кожним роком кількість змін до Закону про бюджет зростає [14]. В 2012 р. до головного документу країни було внесено 38 змін, юридичний документ протягом року мав 15 редакцій;

- Законами України «Про Державний бюджет України» щорічно вносяться зміни до податкового та соціального законодавства (найбільша кількість змін – до 111 нормативних актів – була внесена бюджетом на 2008 рік), що є неприпустимим порушенням норм Бюджетного та Податкового Кодексів, Конституції України;

- поширеним явищем в 2007-2011 рр. є визнання окремих норм Закону України «Про Державний бюджет» неконституційними;

- в деякі роки процедура розгляду та затвердження Закону України «Про Державний бюджет» тривала 2-3 дні, що надзвичайно обмежує можли-

вості ґрунтового аналізу та оцінки головного фінансового документа країни;

- незатвердження Закону України «Про державний бюджет» на плановий рік суттєво не впливає на діяльність Уряду, воно створює передумови ручного керування державними фінансами та скорочує відповідальності виконавчої влади за використання бюджетних коштів (в такому випадку звітувати перед парламентом непотрібно, як це відбувалося в 2010 році).

Бюджетний процес 2013-2014 рр. не став виключенням з практики порушення правових норм. Станом на 15 січня 2014 року Закон України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» не було затверджено. Проект закону про бюджет на 2014 р. був поданий до парламенту вчасно (14 вересня 2013 р.), але повнотекстову частину документу парламентарі побачили тільки 19 грудня 2013 р. До комітету Верховної Ради України з питань бюджету надійшло 3 тисячі пропозицій зі змінами до проекту закону на загальну суму 750 млрд. грн., вони можуть ускладнити процедуру обговорення та узгодження проекту бюджету.

Загалом виявлені тенденції свідчать про низьку результативність процедур розгляду та затвердження Закону «Про Державний бюджет України». Для вирішення даної проблеми доречним буде запровадження досвіду організації бюджетного процесу Франції, де бюджетні права уряду розширені, а парламенту – обмежені. Якщо протягом 70 днів після надання бюджету парламент не затверджує його, то це право переходить до уряду. Парламент частково позбавлений бюджетної ініціативи, депутатами можуть вноситися пропозиції стосовно певних (не всіх) статей доходів і видатків чи змін бюджетних статей.

Для покращення організації бюджетного процесу слід внести зміну в статтю 121 «Відповідальність за порушення бюджетного законодавства» Бюджетного Кодексу України та прийняти Закон «Про контроль за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальність за бюджетні правопорушення», де чітко визначити види порушень та відповідальність за їх вчинення. Доцільним є накладання фінансових санкцій, розміри яких слід встановити

залежно від рівня впливу даного порушення на бюджетний процес. Доцільним є закріплення в Бюджетному кодексі України персональної відповідальності працівників Кабінету міністрів України, особисто прем'єр-міністра, депутатів Верховної Ради України за несвоєчасне подання проекту Закону «Про Державний бюджет України», за його неякісний розгляд і несвоєчасне затвердження.

Завершуючи проведене дослідження, можна зробити наступні висновки. Бюджетний процес – це складне та багатогранне явище, в якому відображаються та узгоджуються економічні, соціальні та політичні інтереси. Під час організації бюджетного процесу виникає багато проблем. Для їх вирішення на загальному рівні необхідно підвищити рівень прозорості бюджетного процесу, розширити участь громадськості та місцевих органів влади, провести належну координацію дій законодавчої та виконавчої влади, особливо на стадії розгляду та затвердження бюджету, запровадити належну систему контролю та підвищити відповідальність за порушення бюджетного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р., редакція від 16.11.2009 р., підстава - 994_946 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036.

2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page>.

3. Закон України «Про Регламент Верховної Ради» від 10.02.2010 № 1861-VI [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>.

4. Болтінова О. До питання про реалізацію принципу прозорості (відкритості) бюджетного процесу Російської Федерації в умовах бюджетування, орієнтованого на результат [Текст] / О. Болтінова // Право України. - 2013. - № 1-2. - С. 195-200.

5. Бюджетний менеджмент [Текст]: підручник / В. М. Опарін, Л. Д. Сафонова; ред. В. М. Федосов. - К.: КНЕУ, 2004. - 864 с.

6. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2012 рік / [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження», USAID. - К., 2013. - 73 с.

7. Грабчук О. М. Фінансовий контроль у підвищенні ефективності бюджетного процесу в Україні [Текст] / О. М. Грабчук // Інвестиції: практика та досвід. - 2012. - № 16. - С. 15-17.

8. Демократичне врядування: як налагодити ефективний механізм публічних консультацій [Електронний ресурс] / [В. Бігдай, М. Лисюк, І. Ратушняк]; координатор публікації І. Патроник; Міжнародний центр перспективних досліджень. - К.: Оптима, 2013. - Режим доступу: http://icps.com.ua/publications/apperiodic/pub_consult.html.

9. Звіт Рахункової палати України за 2012 рік, затверджений постановою Колегії Рахункової палати від 11.04.2013 № 6-8 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Рахункової палати України. - Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16742074/Zvit_2012.pdf.

10. Індекс відкритості бюджету – 2012: Україна втрачає позиції в міжнародному рейтингу [Електронний ресурс]. - 24 січня 2013 р. / Міжнародний центр перспективних досліджень. - Режим доступу: http://icps.com.ua/key_issues/econ_analysis/8109.html.

11. Максецкая В. Ю. Пути усовершенствования бюджетного процесса Украины [Электронный ресурс] / В. Ю. Максецкая, А. С. Удовик // Бизнес-Информ. - 2010. - №9. - С. 115-118. - Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/bi/2010_9/115-119.pdf.

12. Рау К. Г. Основные начала финансовой науки [Текст] / К. Г. Рау: пер. с нем. изд. Под ред. А. Корсака. - СПб.: Типография Майкова, 1867. - С. 363-365.

13. Развитие бюджетного процесса в условиях экономических перетворень [Текст]: монографія / [С. І. Юрій, В. Г. Дем'янишин, О. П. Кириленко та ін.]; за ред.: С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина; М-во освіти і науки України, Тернопільський нац. економічний ун-т. - К.: Кондор, 2012. - 376 с.

14. Ткаченко О. М. Українські реалії розгляду та затвердження державного бюджету [Текст] / О. М. Ткаченко // Інвестиції: практика та досвід. - 2011. - № 5. - С. 35-39.

15. Януль І.Є. Бюджетний процес в Україні та напрями його вдосконалення [Текст] / І. Є. Януль // Фінанси України. - 2005. - №9. - С. 29.